

BAŞKENT ÜNİVERSİTESİ

Baskent University

Faculty of Science and Letters

Department of Turkish Language and Literature

06810 Bağlica/Ankara TURKEY

RAPOR

11.03.2019, Ankara

"Бисенғали Ақмарал Зиноп-Ғабденқызы Қазақ және түрік тілдеріндегі «жаңа қолданыстардың» лингво-когнитивтік даму жүйесі (газет лексикасы (1995-2015 жж.) негізінде)"

1. Bisengali Aqmaral Ziynol-Ğabdenqızı'nın "Kazak ve Türk dillerindeki 'yeni kullanımlar'ın lingua-bilişsel gelişim dizgesi: 1995-2015 temelinde (Qazaq және түrik tilderindeki «jaña qoldanıstardıñ» lingvo-kognitivtik damuw jüyesi)" başlıklı doktora tezi ile ilgili değerlendirmem aşağıdadır:

2. Türk dilleri ailesinin birer üyesi olan Kazakça ve Türkçe, farklı dilbilimsel düzeylerde aynı temel özellikleri paylaşmakla birlikte, tarihsel süreçte Kıpçak ve Oğuz dillerine ilişkin genel özellikleri barındıran farklı Türk dil grubunun da temsilcileridir.

Türk dilleri arasındaki iç yapısal ortaklığın ve tarihsel süreçteki farklılaşmanın yanı sıra farklı siyasal coğrafyalarda, farklı toplumsal, kültürel ve hatta ideolojik çevrelerde ayrı yazı dilleri olarak gelişen Kazakça ve Türkçe özellikle modernleşme süreçlerinde sırasıyla Fransızca ve Rusçanın özellikle leksikal anlamda etkisi altında kalmıştır.

Doğu uygarlığının Kur'an ve Arapça temelli söz varlığı, modern dönemlerde sanayi devriminin ardında ivmelenen bilimsel ve teknolojik gelişmeler

kendi kavramlar dünyasını yaratırken bu kavramları Kazakçada ve Türkçede karşılamak yerine ilk planda Fransızca veya Rusçadan kopyalama veya Türkçe için Arapça ve Farsça sözlerden yeni terimler türetme yoluna gidilmişti. Türkçenin kendi kaynaklarına dayalı terminoloji yaratma ve üretme süreci ancak 1932 Dil Devrimi'nden sonra mümkün olabilmişti.

Burada yeni sözcükler üretme kuşkusuz yalnızca bilimsel ve teknolojik terimler dünyasını değil, çağdaş dünyadaki gelişmelerin yaşamın her alanında yarattığı yeni kavramları da karşılama anlamında alınmalıdır. Benzer bir süreci Kazakistan da yaşamakla birlikte, Sovyet döneminde Rusçanın devlet dili ve halklararası iletişim dili olması nedeniyle Kazakça söz varlığı ile ilgili çalışmaların çok işlevsel ve efektif olması doğal olarak beklenemezdi.

Kazakistan'ın bağımsızlığını kazanmasından sonra uygulanagelen politikalar içinde Kazak dilinin yaşamın bütün alanlarında işlevsel hale gelmesi ve bir devlet dili olarak bütün alanlarda hakim ve baskın bir statü kazanması için yapılan çalışmalar sürmektedir.

Söz konusu çalışmaların önemli bir bölümünü, çağdaş dünyadaki gelişmelere ve küreselleşmeye koşut olarak yeni sözcüklerin (neolojizm), bu çerçevede terimlerin yapılması veya var olan sözcüklere yeni işlevlerin yüklenmesi, yani yeni kullanımların ortaya çıktığı görülüyor. İnsan-toplum-çevre gelişiminin dildeki en somut yansıması dilin leksikal boyutunda gerçekleşmektedir. Bu süreçlerin, mevcut doktora tezi ile belli bir zaman kesiti (1995-2015) baz olmak üzere, her iki dil için karşılaştırmalı biçimde ele alınması kuşkusuz ilgi çekici sonuçlar ortaya koymaktadır.

3. Bisenğali Aqmaral Ziynol-Ğabdenqızı'nın doktora tezi, inceleme ile ilgili amaç, yol, yöntem, teknik ve içeriğe ilişkin genel bilgilerin verildiği "Giriş"ten sonra üç ana bölüm "Çağdaş Türk-Kazak Sözvarlığının

Gelişiminin Neolojik Görünümü", "Kazak-Türk Dillerindeki 'Yeni Kullanımların' linguabilşsel Temelleri", "Kazak-Türk Medyasındaki 'Yeni Adlandırmaların' İletişimsel-Pragmatik Niteliği" ile "Özet", "Kaynaklar" ve "Ekler" bölümlerinden oluşuyor.

İlk ana bölüm "Çağdaş Türk-Kazak Sözvarlığının Gelişiminin Neolojik Görünümü" başlıklı bölümde Kazak sözvarlığının yenileşme sürecinin tarihsel-toplumsal niteliği ele alınmakta, hemen ardından Türk sözvarlığının oluşumunun tarihinin siyasi niteliği, Türk Dil Reformu'nun niteliği, Türkiye'de mevcut dil durumu ve son olarak Kazak ve Türk dillerindeki "yeni kullanımların" neolojik ve neografik açıdan incelenmesi alt başlıklarından oluşmaktadır.

İkinci ana bölümde Kazak-Türk Dillerinde "Yeni Kullanımların" linguabilşsel Temelleri" başlığı altında ise "dil ve bilişin sürekliliği, bilişsel paradigmanın özü", "dildeki yenileşme sürecinin bilişsel temelleri, Kazakça-Türk Küreselleşme Sürecinde Kazak-Türk Dünyası: "Dilbilimsel İmge"nin antroposentrik niteliği alt bölümleri yer alıyor.

Üçüncü ana bölümde, yani Kazak-Türk medya alanındaki "yeni adlandırmaların" iletişimsel-pragmatik nitelikleri başlığı altında ise Bilişsel-enformatif araç olarak "yeni kullanımların" Kazak ve Türk basınındaki görünümleri , evrensel medya görünümündeki "yeni kullanımların" pragmatik ve kümülatif görevi ve son olarak gazete metinlerindeki "yeni kullanımların" içeriğinde yer alan ulusal kod altbaşlıklarından oluşuyor. Değerlendirmeler yapılan grafik çizimler ve tablolarla zenginleştirilmiştir.

Çalışmanın sonunda ise metinde yer alan "neolojizm"lerle ilgili Kazakça-Türkçe ve Türkçe Kazakça sözcükler dizini yer alıyor.

4. Bisenğali Aqmaral Ziynol-Ğabdenqızı'nın hazırladığı doktora tezi, yukarıda ifade edilen tarihsel arkaplanda Kazakça ve Türkçedeki leksikal

alanda yeni kullanımları lingua-bilişsel bağlamda, bir arada ve karşılaştırmalı olarak ele alması bakımından bir ilktir. Bu bakımdan her iki dilin 1995-2015 tarihleri arasındaki mevcut durumunu ele alan çalışma, güncelliği ve her iki dilin söz varlığında gelinen noktayı göstermesi bakımından somut bir örnek teşkil etmektedir.

Adayın yaşayan dilin en özgün değişkesi olan gazete dili üzerinden konuya yaklaşması sonuçların geçerliği ve güvenilirliği bakımından da önem taşımaktadır.

Kazakistan'ın, Kazak dilinin bir devlet, bilim ve kültür dili olarak işlevselliğinin genişlemesi, kamusal yaşamın bütün alanlarında egemen kılınması hedefi çerçevesinde dildeki değişme, yenileşme ve gelişmelerin bilimsel olarak ele alınması, değerlendirilmesi, sürecin sağlıklı olarak ilerlemesine önemli katkıları olacaktır. Bisengali Aqmaral Ziynol-Ğabdenqızı'nın bu çalışması kendisinin de belirttiği üzere Türk dünyasının demografik, siyasal, kültürel vb. bakımlardan iki önemli üyesi olan Kazakistan'ın ve Türkiye'nin dil politikaları ve uygulamaları, ulusal varlığın birliğin korunması ve geliştirilmesi yolunda diğer Türk topluluklarına rol model olacaktır. Bu çalışmanın da her iki ülkedeki yakın dönem dil durumlarının toplumdilbilim, temasdilbilim tabanlı dil-biliş-toplum üçgeninde bir portresini sunmaktadır.

5. Bisengali Aqmaral Ziynol-Ğabdenqızı'nın gerek Kazakistan'da gerekse Türkiye'de bulunduğu sürelerde doktora tez içeriğinde yer alan konularla ilgili kuramsal ve uygulamalar çalışmaları Dr. Esenova K. Ö ile birlikte nezaretimizde yürütülmüştür.

Bu süreçte aday tarafından gönderilen taslak tez metni değişik defalar tarafımdan incelenmiş, yapılan düzenleme ve düzeltmeler, öneriler kendisiyle paylaşılarak bunların metne ithali sağlanmıştır.

6. **Sonuç:** Yukarıda belirtilen hususlar çerçevesinde, Bisengali Aqmaral Ziynol-Ğabdenqızı'nın "**Kazak ve Türk dillerindeki 'yeni kullanımlar'ın lingua-bilişsel gelişim dizgesi: 1995-2015 temelinde**" başlıklı doktora tezini, bilimsel çalışma yol ve yöntemlerine uygun, özgün ve akademik ve bilimsel bakımdan değer taşıyan, Türkoloji yazınına önemli katkılar sağlayacak **başarılı bir çalışma** olarak değerlendirdiğimi belirtmek istiyorum. Saygılarımla.

Prof. Dr. Süer Eker

Башкент университеті

Филология факультеті

Түрік тілі мен әдебиеті бөлімі

06810 Бағлыджа / Анкара Түркия

Бисенғали Ақмарал Зиноп-Ғабденқызының
«Қазақ және түрік тілдеріндегі «жаңа қолданыстардың»
лингво-когнитивтік даму жүйесі
(газет лексикасы (1995-2015 жж.) негізінде)»
тақырыбындағы диссертациясына
СЫН-ПІКІР

11.03.2019, Анкара

1. Бисенғали Ақмарал Зиноп-Ғабденқызының «Қазақ және түрік тілдеріндегі «жаңа қолданыстардың» лингво-когнитивтік даму жүйесі (газет лексикасы (1995-2015 жж.) негізінде)» тақырыбындағы диссертациясына қатысты пікірлерім төмендегідей:

2. Туыстас түркі тілдері ретінде қазақ және түрік тілі әр түрлі лингвистикалық деңгейдегі негізгі сипаттамалары бірдей болса да, тарихи үдеріс барысында қалыптасқан қыпшақ және оғыз топтарының өкілдері болып табылады.

Түркі тілдері ретіндегі құрылымдық ортақтық пен тарихи үдеріс барысында әр түрлі саяси, географиялық, әлеуметтік, мәдени және идеологиялық ортада қалыптасқан айырмашылықтардың нәтижесінде екі түрлі тіл ретінде дамыған қазақ және түрік тілдерінің лексикасы орыс және француз тілдерінің ықпалына ұшырады.

Шығыс өркениетінің Құран және араб тіліне негізделген сөздік қорымен қатар қазіргі заманғы индустриалды революцияның артынан шұғыл түрде басталған ғылыми-техникалық өрлеу өз ұғымдар әлемін құрды. Бұл ұғымдарға қазақ және түрік тілдерінен балама табудың орнына орыс немесе француз тілдерінен тікелей аударып алу немесе жаңа атауларды араб-парсы сөздерінен жасау етек алды. Төл түрік дереккөздеріне негізделген терминжасам үдерісі тек 1932 жылғы «Тіл төңкерісінен» кейін ғана мүмкін болды.

Әрине, жаңа сөз жасау үдерісі тек ғылыми-техникалық терминдер ғана емес, заманауи өмірдің барлық саласында туындаған жаңа ұғымдарды атаудың құралы ретінде қабылдануы керек. Орыс тілі мемлекеттік және халықаралық қарым-қатынас тілі болған Кеңес өкіметі кезінде қазақ тіліне қатысты жұмыстардың өте функционалды және тиімді болуы мүмкін емес еді.

ПАРАҚТЫҢ АРҒЫ ЖАҒЫНА
ҚАРАҢЫЗ
СМ. НА ОБОРОТНОЙ СТОРОНЕ

Қазақстан тәуелсіздігін алғаннан кейін жүзеге асырылып отырған саясат барысында қазақ тілінің күнделікті өмірдің барлық саласында функционалды болуын қамтамасыз ету және мемлекеттік тіл ретінде барлық саладағы үстемдігін орнатуға бағытталған жұмыстар жалғасуда.

Қазіргі заманғы өзгерістерге сай жаңа сөздер (неологизмдер) жасалғанын, термин жасау, тілде бар сөздерге жаңа мағына үстеу т.б. жолдар арқылы жаңа қолданыстардың қалыптасқанын көріп отырмыз. *Адам-қоғам-қоршаған орта* сабақтастығының нақты көрінісі тілдің лексикалық қабатынан айқын көрінеді. Осы үрдістердің докторлық диссертацияда нақты мерзімге (1995-2015) негізделіп, екі тілді салыстырмалы түрде қарастыруы қызықты нәтижелер туғызған.

3. Бисенғали Ақмарал Зинок-Ғабденқызының докторлық диссертациясы зерттеу жұмысының мақсаттары, міндеттері, әдістері, теориялық және әдіснамалық негіздеріне қатысты толық мәлімет берілген «Кіріспе» бөлімінен кейін негізгі үш тараудан: «Қазіргі қазақ-түрік лексикасы дамуының неологиялық бейнесі», «Қазақ-түрік тілдеріндегі «жаңа қолданыстардың» лингвокогнитивтік негіздері», «Қазақ-түрік медиа бейнесіндегі «жаңа атаулардың» коммуникативті-прагматикалық сипаты», және «Қорытынды», «Пайдаланылған әдебиеттер» және «Қосымша» атты бөлімдерден тұрады.

«Қазіргі қазақ-түрік лексикасы дамуының неологиялық бейнесі» атты алғашқы тарауда қазақ сөздік қорының жаңару үдерісінің тарихи-әлеуметтік сипаты, түрік лексикасының қалыптасу кезеңдерінің тарихи-саяси сипаты, түрік тіліндегі реформалау қозғалысының сипаты, Түркиядағы қазіргі тілдік жағдаят және қазақ және түрік тілдеріндегі «жаңа қолданыстарды» неологиялық және неографиялық тұрғыдан зерттеу сипатталған.

«Қазақ-түрік тілдеріндегі «жаңа қолданыстардың» лингвокогнитивтік негіздері» атты екінші тарауда когнитивтік парадигманың өзегі болып табылатын тіл мен таным сабақтастығы, тілдегі жаңару үдерісінің когнитивтік негіздері, жаңа атаулардың ономазиологиялық және уәжділік сипаты, жаһандану заманындағы қазақ-түрік әлеміндегі «тілдік бейненің» антропоэлекттік сипаты баяндалған.

«Қазақ-түрік медиа бейнесіндегі «жаңа атаулардың» коммуникативті-прагматикалық сипаты» атты үшінші тарауда танымдық-ақпараттық құрал ретіндегі «жаңа қолданыстардың» қазақ және түрік баспасөзіндегі көріністері, ғаламның медиа бейнесіндегі жаңа қолданыстардың прагматикалық және кумулятивтік қызметі және газет мәтініндегі жаңа қолданыстардың мазмұнында сақталған ұлттық кодты ашу мәселелері қарастырылған. Тұжырымдар сызбалармен толықтырылып, дәйектелген. Зерттеу жұмысының соңында осы жұмыста қарастырылған неологизмдердің қазақша-түрікше және түрікше-қазақша сөзтізбесі берілген.

4. Бисенғали Ақмарал Зинок-Ғабденқызының дайындаған докторлық диссертациясы, жоғарыда атап өткеніміздей, қазақ және түрік тілдерінің лексикасындағы жаңа қолданыстарды лингво-когнитивтік тұрғыдан өзара салыстырмалы түрде қарастырған алғашқы зерттеу жұмысы. Осы тұрғыдан алып

қарағанда, 1995-2015 жылдар арасындағы екі тілдің қазіргі жағдайын қарастыратын бұл зерттеу жұмысы - оның өзектілігі мен екі тілдің сөздік қорының қазіргі таңда жеткен жағдайын көрсететін нақты мысал.

Ізденушінің тілдің ең негізгі өзгерімпаз көзі болып табылатын газет тілі арқылы тақырыбын дәйектеуі де нәтижелердің тиімділігі мен сенімділігі тұрғысынан маңызды.

Зерттеу жұмысы қазақ тілінің мемлекеттік тіл, ғылым және мәдениет тілі ретінде қызмет аясының кеңеюі, қоғамдық өмірдің барлық салаларында қазақ тілінің егемендігін қамтамасыз ету, тілдің өзгеруі, жаңаруы мен дамуының ғылыми тұрғыдан қолға алынуы, қазіргі жағдайды бағалау сияқты үдерістердің дамуына маңызды үлесін қосады.

Бисенғали Ақмарал Зиноп-Габденқызының зерттеу жұмысы демографиялық, саяси, мәдени т.б. тұрғылардан түркі әлемінің екі маңызды мүшесі болып табылатын Қазақстан мен Түркияның тіл саясаты мен тәжірибелері ұлттық идентификация мен бірлігін сақтап қалғысы келетін басқа түркі халықтарына жетекші үлгі болады. Бұл зерттеу екі елдегі соңғы тілдік жағдайлардың лингвистикалық, коммуникативтік *тіл-таным-қоғам* сабақтастығындағы бейнесін ұсынады.

5. Қазақстандық ғылыми кеңесші профессор Қ.Есеновамен бірлесіп Бисенғали Ақмарал Зиноп-Габденқызының докторлық диссертациясының теориялық және тәжірибелік құрылымын жетілдіруге барынша атсалыстық. Жазылу барысында ізденуші ұсынған диссертация мәтіні бірнеше рет қаралып, ескертпелер мен түзетулер, ұсыныстар айтылып, олар диссертацияға енгізілді.

6. **Қорытынды:** жоғарыда айтылған мәселелерге сай Бисенғали Ақмарал Зиноп-Габденқызының «Қазақ және түрік тілдеріндегі «жаңа қолданыстардың» лингво-когнитивтік даму жүйесі (газет лексикасы (1995-2015 жж.) негізінде)» тақырыбындағы диссертациясына ғылыми-зерттеу жолдары мен әдістеріне толық сәйкес келетін, бірегей, академиялық және ғылыми жағынан маңызды, болашақта Түркітану ғылымына маңызды үлес қосатын табысты зерттеу жұмысы ретінде баға беремін.

Профессор, доктор Суер Екер

Мөрі:
Башкент университеті
Филология факультеті
Анкара 1993

ПАРАҚТЫҢ АРҒЫ ЖАҒЫНА
ҚАРАҢЫЗ
СМ. НА ОБОРОТНОЙ СТОРОНЕ

Қазақстан Республикасы, Алматы қаласы, екі мың он тоғызыншы жыл, жиырма жетінші наурыз. Құжаттың түрік тілінен қазақ тіліне мәтін-аудармасын орындаған аудармашы Ахметова Асем Амандыковна, 18.08.1989 жылы туылған, ЖСН 890818401550.

Қолы

A

Ахметова Асем Амандыковна

Қазақстан Республикасы, Алматы қаласы, екі мың он тоғызыншы жыл, жиырма жетінші наурыз. Қазақстан Республикасы, Алматы қаласы Әділет Министрлігінің халыққа құқықтық көмек және заңгерлік қызмет көрсетуді ұйымдастыру комитеті арқылы, 20.01.2006 жылы берілген № 0000350 мемлекеттік лицензиясы негізінде әрекет ететін, мен нотариус Тленчиева Алия Галымжановна, аудармашы Ахметова Асем Амандыковнаның қойылған қолының түпнұсқалылығын растаймын. Аудармашының тұлғалығы анықталды, қабілеті мен өкілеттігі тексерілді.

Тіркеу нөмірі № 4386
76 теңге төленді

Нотариус
Тленчиева Алия Галымжановна

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ
АСТАНА ҚАЛАСЫ
ӘДІЛЕТ МИНИСТРЛІГІ